

ז. הארמון המערבי

(מבנה X ; לוח א)

(נחפר בפיקוחו של אמנון בן-תור)

בניין זה, המכונה "הארמון המערבי", הוא הבניין הגדול ביותר במצדה, פרט למכלול-המחסנים. אורכו הכולל 70 מ' ורוחבו 50 מ'. שטחו, יחד עם המבנים הצמודים, משתרע על 4,000 מ"ר, בקירוב.

שולטן ויהיה מבנה זה עם ארמון הורדוס המתואר אצל יוסף בן-מתתיהו, אך זיהוי זה בטעות יסודו, כפי שהוכיחה משלחת-הסקר³⁴. משלחת-הסקר ערכה שלוש חפירות-נסיון קטנות באחד החדרים של המכלול הדרומי-מזרחי. עלי-סמך אופיים המפואר של כמה חלקים ארכיטקטוניים הגיעה למסקנה, שאמנם היה זה בניין מפואר, שהכינוי "ארמון" הולם אותו, בניין שבו היו "חדרי מגורים לחלק משומרי-ראשו של המלך... וחדרי מגורים בשביל פקידי התצר והמשרתים"³⁵.

כפי שנראה להלן, אישרה חפירתנו את מסקנות הסקר ביחס לארמון הצפוני. לעומת זה הוכח, שמבנה X היה יותר מארמון למשרתי המלך ולפקידיו. היה זה ארמון המגורים הטכסים של הורדוס — בניגוד ל"חווילה" הצפונית — על כל אביווריו, לרבות, כמובן, חדרי-שירותים וכיו"ב.

הנה-כיי"כן, אף-על-פי ששולטן טעה יסודית בנהותו את המבנה עם הארמון המתואר אצל יוסף בן-מתתיהו — הרי קלע למטרה בקביעתו שלפנינו ארמון.

במשך קרוב לחמישה חודשים העסיק בניין עצום זה, על עיי-המפולת העצומים שבו (בחלקם ממבנים בעלי שתי קומות), את אחת מקבוצות-החפירה, שנעזרה במנופי-ענק ובמתקני-כבלים לפינוי האבנים. בסוף העונה נחשפו כשני שלישים משטח המבנה, לרבות חלקיו העיקריים. תקוותנו היא, שבעונה הבאה יעלה בידנו לסיים את חפירתנו כליל.

תיאורו המפורט של מבנה מפואר ומסועף זה, על עשרות חדריו ומתקניו, יובא בדין-וחשבון הסופי, יחד עם תכניות מפורטות ותכטים. מאחר שהכנת התכניות טרם גסתיימה, משום שחפירת הבניין לא נשלמה עדיין, נסתפק

34. סקר 1955—1956, עמ' 24 ואילך (מבנה ג, C). בסקר גם מובאות תכניותיו של

שולטן.

35. שם, עמ' 28.

הפירות מצדה

בתיאורם הכללי של החדרים העיקריים, שניתן לראותם יפה גם בתכנית הכללית המצורפת לסקירה זו.

לארמון שלושה גושים עיקריים:

א. הגוש הדרומי-מזרחי, ובו ארמון המלך עצמו. מידותיו: 33×24 מ'.
ב. הגוש הצפוני-מזרחי, ובו בתי-מלאכה, חדרי-מגורים וחדרי-שירותים. מידותיו: 34×23 מ'.

ג. הגוש המערבי, ובו בעיקר מחסנים ארוכים. בחלקו הצפוני-מערבי כמה יחידות נוספות. מידותיו: 70×20 מ', בערך.

לארמון שתי כניסות: מצפון—הכניסה העיקרית, שדרכה אפשר היה להיכנס לכל אחד משלושת הגושים, דרך חצר מוארכת (לוקוס 503); ובצדו המזרחי של גוש א'—כנראה כניסה פרטית של המלך עצמו (וראה להלן), שדרכה היה אפשר להיכנס ישר לחדרי המלך ולחדרי-הטכס.

הארמון עשוי מקשה אחת, אף-על-פי שמבחינה טכנית נבנה גושים-גושים. מיקומו של הארמון—במרכז הפאה המערבית הגבוהה של מצדה, בקירבת החומה המערבית והשער המערבי—הוא מוצלח ביותר. מן הארמון, ובמיוחד מקומתו השנייה, ניתן היה להשקיף, למעשה, על כל מצדה וסביבתה. נתחיל את תיאור הארמון בגוש 1, הוא גוש מגורי המלך וחדרי-הטכס.

1. הגוש הדרומי-מזרחי (לוח י')

גוש זה בנוי סביב חצר מרכזית גדולה (לוקוס 441), שמידותיה 12×10.5 מ'. קירות החדרים שמסביבה, שנשתמרו עד לגובה ממוצע של 1.7 מ', מטויחים בטיח לבן-צהבהב, בלי כל קישוטים. מחצר זו ניתן להיכנס במישרין למרבית חדרי הגוש, ובעקיפין—לשאר החדרים.

רצפת החצר עשויה כולה טיח אפור ותלק. בקצה הצפוני של החצר גמצא פתח קטן ומאונך, שרוחבו 60 ס"מ. דרך פתח זה מגיעים אל בור-מים תת-קרקעי גדול (לוקוס 547), החצוב כולו בסלע, מתחת לכמה מחדריו הצפוניים של הגוש. עומק הבור כ-5 מ'; אורכו, מצפון לדרום, כ-8 מ'; רוחבו כ-3 מ'. פירוש הדבר, כי לבור תכולה של כ-120 מ"ק. הבור כולו, לרבות התקרה, מטויח ב"טיח-בריכות". חלקיו הצפוניים סתומים בקירות-אבן, ודומה, כי הבור נחצב מכיוון זה. מלבד הבורות שבחלקו הצפוני של הגוש המערבי, וללא תלות בהם, סיפק אפוא בור זה מים לגוש מגורי המלך.

את המים שאבו בדלי מן הפתח הצר, שוודאי היה מכוסה במכסה מיוחד, כדי לא להפריע לבכנסים אל החדרים שליד הכור.

חלקה הדרומי של החצר פתוח כלפי אולם גדול, שמידותיו 7×7 מ'. בפתח האולם ניצבים שני עמודים מטויחים וצבועים אדום. ליד העמודים נמצאו שברים רבים של כותרת יזנית יפה, בחלקה מגולפת ובחלקה מכורית וצבועה. לא הרחק מכאן נמצאו הרבה שברים של כרכוב בעל שיניות, שוודאי היה חלק מן הארכיטראב שהיה מונח על ראשי העמודים. העמודים ניצבים בין שתי אנטות צבועות שחור.

בקיירו המזרחי של אולם זה נמצאת כניסה מפוארת בת שלושה פתחים. רוחבו של הפתח המרכזי הוא 1.1 מ', ואילו רחבם של שני הפתחים שמיימנו ומשמאלו—0.8 מ'. הפתחים נוצרו על־ידי שתי אומנות מלבניות, שבנו בין שתי אנטות. האומנות והמוזוות מטויחות יפה ומעוצבות³⁶. ליד הסף נמצאו שרידים רבים של קורות־עץ. כניסה זו הוליכה אל החדר הגדול ביותר בגוש זה (לוקוס 458), הנמצא בפינה הדרומית־מזרחית של הגוש. אורכו, ממזרח למערב, 9 מ'; רוחבו, מצפון לדרום, 6 מ'. ברצפת־הטיט של הפינה הדרומית־מזרחית נמצאו ארבעה שקעים מרובעים ועמוקים. שקעים אלה, המטויחים יפה, שימשו, כנראה, להצבת רגליו של אפריון המלך או של כיסא מלכותו. מטעם זה ובגלל אופיו המיוחד של החדר—פתחו וממדיו—אנו מכנים אותו בשם "חדר־הכס". להנחה זו אף נמצא משום אישור בממצא בחדר, שרצפתו היתה מכוסה כולה בשכבה עבה של אפר (קרוב ל־80 ס"מ; וראה להלן, תקופת המרד). בתוך האפר נתגלתה כמות גדולה של שברי־רהיטים, מאות שברים של כלי־מתכת מפוארים, וביניהם מספר רב של נעציר־היטים מעוטרים (bullae). ההצטברות הגדולה ביותר של אפר היתה בפינה הנדונה, מקום שם נתגלתה גם כמות גדולה למדי של חבלים מפותמים, שהיו עשויים בחלקם משיער (?). שמא עיטרו את האפריון ?

כן ניתן היה להיכנס לחדר זה מקבוצת־החדרים המזרחית, דרך כניסה צדדית קטנה, ששימשה, כנראה, לצורכי המלך עצמו.

36. חלק מכניסה זו כבר נחפר בחפירת־הנסיון (Z) שנערכה בשנת הסקר של שנת 1955—1956. וראה תיאורה שם, עמ' 27, ציור 8. חלק זה של הארמון, לרבות חלק של לוקוס 458, נחפר בראשית חפירתנו בפיקוחו של מ. כוכבי.

קבוצת-החדרים המזרחית של הארמון (לוח ו)

קבוצה זו צמודה, למעשה, אל הכניסה ה"פרטית" המזרחית של הארמון (וראה להלן). נכבסים דרכה אל חצר-אולם (לוקוס 456), העשויה — בועיר-אנפין — כמתכונת החצר והאולם הגדולים שבמרכז (או כמתכונת מבנה VIII; וראה שם; על מבנים X ו-XI ראה להלן), היינו, בצדה הדרומי נמצא אולם, ולו שני עמודים צבועים אדום. העמודים מוצבים על מעין סטילופאט שטוח מלוחות-אבן, הבנוי במפלס הרצפה. מפינתו הדרומית-מזרחית של האולם היו עוברים, דרך מסדרון צר, אל חדר-משמר (?) ואל "חדר-הכס". ברצפת המסדרון, בסמוך לפתח המוליך אל "חדר-הכס", נמצאו 4 שקעים רבועים, הדומים לאלה שנתגלו ב"חדר-הכס", אלא שממדיהם והמרחקים ביניהם קטנים יותר: כ־80 ס"מ. גם שקעים אלה שימשו, כנראה, להצבת כיסא או שולחן מיוחד. מצדה הצפוני של החצר ניתן לעבור אל החצר המרכזית (לוקוס 441). לאורך הקיר הצפוני של החצר הקטנה (לוקוס 456) בנויות מדרגות, שהוליכו אל הקומה השנייה של שורת-החדרים הצפונית (וראה להלן). בטית הבלתי-צבוע של החצר נראים תוספות ותיקונים רבים. האומנות שמשני צדי העמודים אינן אלא עיבויים בטית. אולם התגלית החשובה ביותר היתה רצפת-פסיפס מפוארת דמוית-שטית, שנתגלתה בין שני העמודים והקיר הדרומי. זהו פסיפס גדול ומרובע, שמידותיו 3.5×3.5 מ'. הוא עשוי שורה מורכבת של קישוטי-מסגרת, המקיפים עיגול בתוך ריבוע. הצבעים העיקריים הם אדום-חום (להלן: אדום), שחור ולבן, ובדגמים מיוחדים — גם כחול וירוק.

והרי תיאור קצר של סדר הדגמים, על צבעיהם, מן החוץ פנימה (לוח יא): פס אדום צר; משולשים שחורים; פס לבן; פס-צניפות שחור על רקע לבן; פס שחור צר; פס לבן; פס שחור צר; פס-צניפות שחור, שכיוונו הפוך מכיוון פס-הצניפות הקודם; פס לבן; פס של מיאנדרים אדומים בעלי קצוות שחורים; פס אדום; פס של ענף-זית מסוגנן בתוך מסגרת לבנה; פס אדום; פס של דגמים מעולם הצומח בתוך ענף מתפתל ומסוגנן; פס אדום.

זהו תיאור הריבוע המרכזי: בפניות — משולשים שחורים וקעורים. בכל משולש דגם של תימורה מסוגנת בכחול-ירוק וקישורים לבנים-אדומים, המסתיימים בראש נחש. בתוך המעגל שבמרכז, העשוי פס לבן וצר, שישה עיגולים נחתכים, שכל אחד מהם עשוי שושן בעל שישה עלים מעשה מחוגה. צבעי העיגול שחור, אדום חום.

פסיפס צבעוני זה, שהוא הקדום ביותר שנתגלה בארץ בשלמות תחית, הוא גם מן היפים ביותר, הן בשלל צבעיו, הן בביצועו הטכני הן בהרכב דגמיו. ניכר כאן שילוב מעניין של דגמים שהיו רווחים בפסיפסים ההלניים טיים — ובייחוד של דגמי־מסגרת³⁷ — עם דגמים "מזרחיים", שהיו אופייניים בתקופה זו גם לאמנות היהודית. הדבר בולט במיוחד בקישוט המורכב, מעשה מחוגה, של ה"שושנים" שבמרכז הפסיפס: ענף־זית מסוגנן ש"זיתיו" עשויים מאבני־פסיפס עגולות ודגמים מעולם הצומח, כגון רימונים, עלי־גפן, עלי־תאנה ועלי־קיסוס דמוי־אשכול. ארבע פינות הפסיפס היו ממולאות בדגם־אשקוקי קטן בשחור־לבן. הדגם המרכזי דומה מאוד לכמה מקישוטי הגלוסקמאות והסארקופאגים. הדגמים שלפנינו, האופייניים, כאמור, לאמנות היהודית במאות האחרונות של הבית השני, הם מן היפים והקדומים ביותר שבאמנות זו.³⁸ לפנינו אף הוכחה נוספת, שהורדוס נמנע מן השימוש בדגמים שעלולים היו לפגוע ברגשות היהודים.³⁹

הפאר הרב של פסיפס זה מעיד על תפקידו החשוב והמיוחד של לוקוס 456, היינו, מעין חדר־המתנה לאורחים נכבדים שנכנסו לארמון דרך הכניסה ה"פרטית" של המלך, או מקום־מעבר לאורחים שלא הוכנסו דרך אולם 521. חלקו המערבי של הפסיפס נמצא הרוס.⁴⁰ אולם על כך, וכן על כמה תוספות ארכיטקטוניות מאוחרות, גזון בהמשך דברינו. מן הראוי להוסיף כאן, שקירותיה של חצר־אולם זו נשתמרו עד לגובה של 1.8—3.5 מ'.

קבוצת־החדרים שמצפון לחצר (לוח י)

קבוצת־חדרים זו, שהיו לה ללא ספק שתי קומות, כוללת — למצער בקומת־הקרקע — שירותים, מדרגות וכניסה. בקצה המערבי של קבוצת־

37. במיוחד מזכירים דגמים אלה את הדגמים ברצפות־הפסיפס מן המחצית הראשונה של המאה הא' לספירה שנתגלו בדילוס.

38. על בעיית הדגמים האלה באמנות היהודית ויקתם לאמנות מיסופוטאמיה בתקופה הפרתית — ראה במיוחד: מ. אבי־יונה (לעיל, הערה 22), פרק א, עמ' 13 ואילך, והתמונות שם. נושא זה יידון, כמובן, בהרחבה בפרסום הסיפי.

39. שם, עמ' 26.

40. כתוצאה מכך אף עלה בידנו לעמוד על הטכניקה של הנחת הפסיפס: תחילה חרצו האומנים חריצים בתשתית, בהתאם לקווי־המסגרת של דגמי הפסיפס, כדי להקל על עצמם את הנחת הפסיפס (ראה גם לעיל, הריון ברצפת־הפסיפס שבדרגה העליונה של הארמון הצפוני).

הפירות מצדה

החדרים נמצא חדר-כניסה לגוש-המגורים, שניתן להגיע אליו דרך הכניסה הרשמית של הארמון (וראה להלן). ליד חדר-הכניסה, ממזרח, חדר-משמר (2) וחדר-מדרגות (לוקוס 453), שדרכו אפשר היה להגיע מן החצר אל הקומה השנייה של אגף זה. מחציתו המזרחית של האגף כללה בית-מרתף זוטא וכמה חדרי-שירות, שעל מהותם המדויקת טרם עמדנו.

עיקר בית-המרתף הוא אולם-כניסה גדול וקבוצת-חדרים. שתי אומנות מחלקות את אולם-הכניסה לשניים (לוקוסים 449—450). הכניסה אל האולם היתה מן החצר המרכזית, ואולי גם מצד צפון. מהצד הדרומי של האולם, ששימש חדר-מעבר בלבד, היו נכנסים גם לחדר-תא קטן, שבו היו, כנראה, מחקנים לחימום מים ואדים (לוקוס 448).

לעומת זה שימש חלקו הצפוני של האולם (לוקוס 449) מעין אפודיטיריום. דבר זה עולה לא רק ממיקומו, אלא גם מרצפת-הפסיפס שבו (לוח יב, 2). זהו פסיפס צבעוני יפה, שהניחהו, כנראה, אותם האומנים שהניחו את הפסיפס הגדול. מידותיו: 1.6×1.6 מ'. גם הוא מורכב בעיקר מן הדגמים והצבעים הנ"ל, היינו, עיגול בתוך ריבוע, המוקף דגמי-מסגרת: פס אדום, דגם של משולשים, פס שחור, פס-צניפות ופס אדום. המשולשים שבפינות הריבוע הם שחורים. דגם העיגול, המוקף מעגל לבן, עשוי 8 פלחים דמויי לב דו-קימורי. במרכז הלב, שצבעו אדום, עיגולים חדר-מרכזיים בתכלת-טורקיו. גם כאן עשויות ארבע פינות הפסיפס דגם-אשקוקי קטן בשחור, אדום ולבן.

מחדר זה ניתן היה לצאת מערבה, אל חדר-הבריכה (לוקוס 546), ומזרחה, דרך מסדרון צר שרצפתו עשויה פסיפס לבן, אל חדר-אמבטיות (לוקוס 447).

חדר-הבריכה (לוקוס 546)

זוהי בריכה תצובה, שמפלסה נמוך מזה של החדרים שלידה. ממערב ומדרום אף הורחבו דפנותיה ונחצבו מתחת לחדרים שמעליה. אל הבריכה יורדים בחשע מדרגות. מדרגות אלה — כמוהן כקירות והקרקעית — מטויחות יפה ב"טיח-בריכות". באופן כללי דומה הבריכה לפריגידאריום שבבית-המרתף הגדול (מבנה iv). מעל החלק המערבי של הבריכה מעין משטח מטויח. בצדה הדרומי, הפונה אל שני חדרים, הדומים לאולם-הכניסה של בית-המרתף עצמו, מעקה מטויח בגובה של 60 ס"מ. בקיר הצפוני קרועים שני "חלונות" מטויחים עם שיפוע כלפי פנים. ניתן לשער, שחלונות אלה שימשו

הארמון המערבי

למילוי הבריכה מצפון (מחוץ לגושה-המגורים) או לתאורה, אך מהותם המדויקת תתברר רק לאחר שתסתיים הפירת החדרים שמצפון לבריכה. מכל-מקום, דומים הם ל"חלון" שבפריגידאריום הגדול, שדרכו הוכנסו המים לבריכה.

המעקה הנמוך מעיד אולי, שגם החדרים שבצד דרום שימשו מעין חדרי כניסה או הלבשה.

המסדרון (לוקוס 446)

כאמור, נכנסים אל חדר-האמבטיות (לוקוס 447) דרך מסדרון צר, שרצפתו עשויה פסיפס לבן, דוגמת מסדרון-הכניסה של בית-המרתץ של הארמון הצפוני (וראה לעיל). פתח-המעבר היה מקורה בקשת, בדומה לפתח שדרכו היו נכנסים מן המסדרון אל חדר-האמבטיות. הקיר מטיח יפה בטיח לבן. בחלקו העליון הדרומי שקע משולש להצבת נר, בדומה לשקע שבקיר המערבי של חדר-האמבטיות עצמו. השקע מעוצב יפה.

חדר-האמבטיות (לוח יב, 1)

קירותיו של חדר מעניין זה נשתמרו יפה, עד לגובה של כ-2 מ'. בקיר המערבי מעין גומחת-אַרְקוֹסֶל, שגובהה 1.4 מ'. בתחתית הגומחה אמבטיה מטויחת יפה, שגובהה 70 ס"מ ואורכה כ-1.4 מ'. בתחתית האמבטיה חור להוצאת המים, ובחלקה העליון, הדרומי, חור נוסף. חור זה פונה החוצה, כלפי דרום, ונועד, ככל הנראה, להכנסת מים חמים או אדים מן המת-קנים שמדרום לחדר-האמבטיות, היינו, חדר 448 (וראה לעיל). הגומחה מעוטרת במרכוב מקושת ומאוזן, בעל פרופיל-צלעות מטיט-גבס. בקיר המזרחי גומחה נמוכה, ולפניה מעין ספסל מלבני. בתוך הגומחה נמצאו עקבות-שריפה, כגון גזרי-עץ שרופים. בקירו המערבי של החדר ניתן להבחין בעקבות-טיח, ומותר לשער, שגם כאן היתה אמבטיה. מעידים על כך טביעת-הטיח שברצפה, ליד הקיר, ובמיוחד דגם-הפסיפס של רצפת החדר. זהו דגם פשוט, העשוי שתי מסגרות רבועות זו בתוך זו: מסגרת חיצונית אדומה ומסגרת פנימית שחורה. מידות המסגרת החיצונית 1.5×1.5 מ' (כמו של הפסיפס שבחדר-הכניסה 449; וראה לעיל). הפסיפס נמצא ממש באמצע החדר, אם אמנם היתה אמבטיה בצד מערב. החלק הדרומי של רצפת-הפסיפס היה מטיח ברובו בטיח משופע, שנועד להקל על ניקוי

הפירות מצדה

חדר-האמבטיות ולהטות את המים אל מרוב שבמסדרון-הכניסה. רצפת-הטיח הותקנה, כמובן, לאחר שהונח הפסיפס, אך לעת-עתה אין בידנו לקבוע, באיזה שלב נעשה הדבר, כשם שאין בידנו לקבוע זאת ביחס לכמה תיקונים אחרים שנעשו במתקני החדר. הגומחה המזרחית שימשה אולי להנחת קערת-גחלים להסקה.

הכניסה המזרחית והחדרים שלידה (לוח י)

לאורך קירו המזרחי של גוש-המגורים, מזרעם לצפון, חולף מסדרון אל אולם-החצר (לוקוס 456), דרך שני פתחים בעלי מונוות מסותתות. מסדרון זה התמשך גם צפונה, לעבר הגוש הצפוני-מזרחי של הארמון (וראה להלן). ממזרח למסדרון, בהמשך ישיר לקיר החיצוני של שורת-החדרים המזרחית שבגוש הצפוני-מזרחי, בנויה שורת-חדרים, החורגת מקבוצת-החדרים של גוש מבני-המגורים. שורת-חדרים זו נבנתה — לפחות מבחינה טכנית — בשני שלבים: קבוצה צפונית וקבוצה דרומית.

הקבוצה הצפונית כוללת חדר-מדרגות (לוקוס 523), שבמרכזו אומנה מלבנית. סביב האומנה, שמידותיה 1.1×0.7 מ', נבנו מדרגות-אבנים. האומנה עשויה אבני-חול מהקצעות יפה ונשתמרה עד לגובה של 4 מ'! ממזרח לחדר-המדרגות הדר נוסף (לוקוס 444), שקירותיו נשתמרו אף הם עד לגובה של 4 מ'. מזרעם לחדר-המדרגות שני חדרים נוספים (לוקוסים 442 ו-443), שתחילה היו מפולשים כלפי מערב, לעבר המסדרון המוליך אל הגוש הצפוני-מזרחי. בשלב מאוחר יותר (המרד ?) נבנו כאן קירות מאבן-חול. בתוך הקירות פתחים. רצפות החדרים והמסדרון היו מטויחות בטיח אפור. מתחת לטיח נתגלו שרידים מרצפה קדומה יותר.

הקבוצה הדרומית כוללת, למעשה, שני חדרים: חדר צפוני (לוקוס 542) וחדר דרומי (לוקוס 541). קשה לעמוד על שימושם המקורי של חדרים אלה, משום שבמצבם הנוכחי יש בהם תוספות רבות מימי המרד. מכל-מקום, ניתן לציין, שבחדר הצפוני נמצאו בעיקר מתקני-תנורים, כיריים ומתקני-חימום. מתחת לרצפת החדר עוברת תעלת-ניקון, שראשיתה במסדרון-הכניסה. היום כולל החדר הדרומי (לוקוס 541) בעיקר כור-בריכה, שעומקו 3 מ'. אל הבור מוליכות תשע מדרגות, המטויחות — כמוהן כשאר הלקי הבור — ב"טיח-בריכות" יפה. מכמה בחינות דומה בריכה זו לבריכות האחרות שבמצדה. ליד הקירות הצפוני והמזרחי בנויות שתי אמבטיות מטויחות יפה,

הארמון המערבי

שאוּרְכָן מִבְּחוּץ כ־2 מ'. אַחַת מֵהֶן, לַפְּחוֹת, זוֹ הַצְּפוֹנִית, נִבְנְתָה לְאַחַר שְׁטוּיַת הַקִּיר. הַבְּרִיכָה קִיבְּלָה אֶת מִימֵיהַּ מִשְׁנֵי מְקוּרוֹת: מִתְּעֵלָה הַבָּאָה מִצְּפוֹן, מֵאֲגַן-הַנִּיקוּן שֶׁבִּמְסוּדָרוֹ, אֶךְ בִּיחוד מֵאֲגַן הַבְּנוּי בְּקִירוֹ הַדְּרוּמִי שֶׁל הַחֹדֶר מִבְּחוּץ. בֵּין הַבּוֹר וּבֵין הָאֲגַן, שׁוּדָאִי הוֹתֵקֵן אָף הוּא כְּדִי לְקַלוֹשׁ אֶת מִי-הַגְּשָׁמִים מִגַּג הַבְּנַיִן, מִחֶבֶר צִנּוּר-חֶרֶס. שְׁנֵי הַחֹדְרִים מְעוּרָרִים בְּעִזּוֹת סְטְרַאטִיגְרַאפִּיּוֹת שׁוֹנוֹת, וְטֶרֶם הוּבְהָר, אִם הַמְתַּקְּגִים, וּבִיחוד הַבְּרִיכָה וְהָאֲמֻבְטִיּוֹת, הוֹתֵקְנוּ בְּשַׁעַת בְּנִיַּת הָאֲרֻמוֹן אוֹ לְאַחֲרֶיהָ. מְכַל-מְקוֹם דוּמָה, שֶׁהַמְתַּקְּנִים נִבְנוּ כְּדִי שִׁיתְרַחֲצוּ בָהֶם הַנְּכַנְסִים לְאֲרֻמוֹן מִצַּד זֶה, הֵינּוּ, הַמֶּלֶךְ וּפְמִלִּיתוֹ, אִם אִמְנֵם נִבְנוּ בְּתַקּוּפַת הַהִירוּדִיאֲגִיָּה. עִם זֹאת מוֹכִיחִים הַמְּמַצְאִים מִתַּקּוּפַת הַמֶּרֶד וְלְאַחֲרֶיהָ, שְׁגָם אוֹ הִיוּ, כִּנְרָאָה, בְּשִׁימוּשׁ.

בְּעִיַּת הַקּוֹמָה הַשְּׁנִיָּה

שְׁלוֹשׁ מְעַרְכוֹת-הַמְּדֻרָגוֹת — שְׁתֵּיִם בַּפֶּאֶה הַצְּפוֹנִית וְאַחַת לִיד הַכְּנִיסָה הַמְּזוּרְחִית — מוֹכִיחוֹת בְּבִירוֹר, שֶׁבְּחֶלֶק מִן הָאֲרֻמוֹן הִיוּ שְׁתֵּי קוֹמוֹת. קְבִיעָה זוֹ יָפָה לְכָל הָאֲגַף הַצְּפוֹנִי, שֶׁבְּקוֹמַת-הַקֶּרֶע שְׁלוֹ הִיוּ חֲדָרֵי-הַשִּׁירוֹתִים, וְכֵן לְקְבוּצַת-הַחֹדְרִים שֶׁמְּזוּרָה לְכְּנִיסָה הַמְּזוּרְחִית. דָּבָר זֶה עָלָה לָהֶם לְבוֹנִים בְּקִלוֹת יַחֲסִית, מִשּׁוֹם שֶׁלְּחֹדְרִים הָאֵלֶּה מְּפַתְּחִים קְטָנִים, וְנִקְלָה הִיָּה לְקָרוֹתָם בְּתַקְרָה מוֹצֵקָה. אֲשֶׁר לִיתֵר חֲלָקָיו שֶׁל גוֹש־הַמְּגוּרִים — גִּיתָן לְשַׁעַר, כִּי לְרוֹבָם לֹא הִיָּתָה קוֹמָה שְׁנִיָּה. מְכַל-מְקוֹם, לֹא נִתְּגַלוּ סִימָנִים כְּלִשְׁהֶם שִׁיעִידוֹ, שֶׁהִיוּ כִּאֵן מְדֻרָגוֹת. גַּם מְּפַתְּחֵי הַחֹדְרִים הֵם גְּדוּלִים לְמִדֵּי. לְעוֹמַת זֶה לֹא מִן הַנִּמְנַע, כִּי חֲדָרֵי הָאֲרֻמוֹן שֶׁלֹּא הִיָּתָה עֲלֵיהֶם קוֹמָה שְׁנִיָּה הִיוּ מְקוּרִים בְּתַקְרָה גְּבוּהָה בְּיוֹתֵר, אוֹלֵי אָף כְּדִי גוּבָה שְׁתֵּי הַקּוֹמוֹת שֶׁבְּצִפּוֹן. אוֹלָם בְּעִזּוֹת אֵלֶּה עֲדִיין טְעוֹנוֹת עֵינָן, וְהַאֲפִשְׁרוּיּוֹת הַשׁוֹנוֹת, בְּלוֹוִיַּת הַצְּעוֹת-שֶׁחֹזֵר, תִּידוּנָה בְּהַרְתַּבָּה בְּדִין-זַחֲשׁוֹן הַסּוּפִי.

הַחֹדְרִים הַמְּעַרְבִּיִּים (לַח י')

פֶּרֶט לְחֹדְרֵי הַשַּׁעַר שֶׁבְּפִינָה הַצְּפוֹנִית-מְּזוּרְחִית (וְרָאָה לְהֵלָן), כּוֹלֶלַת מְעַרְכַּת-הַחֹדְרִים הַמְּעַרְבִּית שְׁתֵּי מְעַרְכוֹת שֶׁל חֹדְרִים גְּדוּלִים, שֶׁבְּכָל אַחַת מֵהֶן מְעִין חֹדֶר-כְּנִיסָה. בְּצִפּוֹן נִמְצָא חֹדֶר גְּדוֹל (חֹדֶר-אוֹכֵל 2), שְׁמִידוֹתָיו 7×5 מ'. מִצְּפוֹנוֹ הַדְּרִי-כְּנִיסָה קָטָן, שֶׁנִּיתָן לְהִכְנֵס אֵלָיו הֵן מִן הַחֹצֵר וְהֵן מִן הַמְּחֻסָּנִים וּמִן הַמְּטַבַּח (וְרָאָה לְהֵלָן, הַדִּיוֹן בְּגוֹשׁ הַמְּעַרְבִּי). בְּדֶרוֹם נִמְצָא הַחֹדֶר הַמְּפּוֹאָר בְּיוֹתֵר שֶׁל הָאֲרֻמוֹן, הַיְחִיד בְּגוֹשׁ זֶה שֶׁקִּירוֹתָיו הִיוּ מְעוּטָרִים בְּצִוּרֵי-סְפִינִים דּוּגְמַת אֵלֶּה שֶׁבְּאֲרֻמוֹן

חפירות מצדה

הצפוני. ניתן להיכנס אליו רק מצפון, דרך הדרום-מסדרון המוליך לאולם-העמודים של החצר המרכזית. ייתכן, שכאן היה הדרום-השינה של המלך.

2. הגוש הצפוני-מזרחי

בחלקו הצפוני-מזרחי של הארמון משתרע, כאמור, גוש מלבני גדול, שאורכו, מצפון לדרום, 35 מ', ורוחבו, ממערב למזרח, כ-23 מ'. במרכז הגוש, שהיה כולו בן קומה אחת, חצר מרכזית גדולה, שמידותיה 11×19 מ'. סביב החצר בנויים חדרים. בפאתו הצפונית של הגוש היו הדרום-המגורים של המשרתים ושל חיל-המצב, ואילו בשאר חלקיו היו מחסני-כלים, הדרום-מלאכה וכיו"ב. רובו של גוש זה כבר נחפר, אולם עדיין יש לחפור את החצר המרכזית ואת שורת-החדרים שבדרום.

שורת-החדרים הצפונית דומה לחדרים שבמבנה IX וכבר נדונה לעיל (ראה הדיון בבניין IX). שאר החדרים הם מלבניים או רבועים. אל חצרו של גוש זה ניתן היה להיכנס בעיקר מן הכניסה הראשית של הארמון (וראה להלן), דרך הדרום-השער.

חדום-השער (לוקוס 421)

חדר זה, הנמצא בפינה הצפונית-מערבית של החצר, עשוי כמתכונת שאר שערי-הכניסה במצדה, וגם בו בנויים ספסלים. לגוש שלפנינו היתה גישה גם מצד הכניסה המזרחית, דרך המסדרון (וראה לעיל) המוליך אל הפינה הדרומית-מזרחית של הגוש. אולם ברור, שכניסה זו נועדה בעיקר למשרתי הארמון. אשר לרוב הממצאים בחדרי הגוש הזה — הרי מבחינה סטראטיגרפית קשה לתבחין בין החדרים המקוריים ובין אלה שבנו מאוחר יותר, ולכן נדון בהם בשעת הדיון בתקופות הבת-הירודיאניות. אולם כבר עתה ניתן לציין, שבחדרים האלה, ובייחוד באלה שבמזרח, נמצא שפע רב של כלי-חרס (מהם מעוטרם) וכלי-זכוכית, שבחלקם ודאי שרדו מן התקופה שלפני המרד. כאן גם מן הראוי להוסיף, שעל רצפת אחד החדרים המזרחיים (חדר 412) נתגלו שרידי תנור-צריפה לכלי-חרס. סביב התנור, בתוך שכבת-שריפה עבה ביותר, נמצאו ערימות-ערימות של שברי-כלים, בחלקם מעוותים ובחלקם בלתי-משומשים, כמו, למשל, גרות תמימים נטולי כל עקבות-פיח. בפינה הצפונית-מזרחית של החדר נמצא תא (לוקוס 413), העשוי כולו אבני-חול בשימוש משני. יסודותיו של תא זה הונחו על שכבת-השריפה.

אם האפר שנמצא בחדר 412 הוא מלפני המרד, היינו, מתנור־הצריפה — הרי יש לייחס את המבנה, וכן כמה מתקנים נוספים באותו גוש, לימי המרד. אולם אם האפר משקף את שלב־ההרס של הארמון — הרי יש לייחס לימי חיל־המצב ששהה במקום אחרי המרד. בעיה זו טעונה עדיין עיון נוסף, ורק תובהר, כנראה, לאחר שייחשף הגוש כולו ותושלם מלאכת־הרפאות של מאות הכלים שנתגלו בחדרים.

הכניסה הצפונית

בין הגוש הצפוני־מזרחי ובין חלקו הצפוני של הגוש המערבי נמצאה הכניסה הראשית של הארמון.

חדר־השער הוא מוארך. מידותיו 9×4 מ'. שני פתחים לו: פתח חיצוני בצפון ופתח פנימי בדרום. מרחב־השער נוצר רק לאחר שנבנו הגוש הצפוני־מזרחי והבניין שמצפון לגוש המערבי. מאחר שבניין זה אינו מקביל לגוש־הבניינים העיקרי (וראה להלן), אין הקירות המערביים והמזרחיים של חדר־השער מקבילים זה לזה. דבר זה "תוקן" בשעת הבנייה על־ידי עיבוי מבפנים, בהתאם לצורך. בטיח הלבן כוירו ספינים יפים דמויי לחות־אבן, בדומה לאלה שנתגלו באולם 521 ובשאר שערי מצדה (וראה להלן, הדין בשער שביל־הנחש). מחדר־השער היו נכנסים לחצר צרה וארוכה (25×6 מ'), שהתמשכה מצפון לדרום. חצר זו, שטרם נחפרה, מפרידה בין הגוש הצפוני־מזרחי ובין חלקו הצפוני של הגוש המערבי. ממש ליד הכניסה אל החצר אפשר היה להיכנס גם אל הגוש הצפוני־מזרחי, דרך חדר־השער. חדר זה, על ספסליו, בנוי במתכונת השער העיקרי. הממשיך עד הקצה הדרומי של החצר, לעבר גוש ארמון־המגורים, מגיע אל הפינה הצפונית־מערבית של גוש הארמון, מקום שם נמצא השער הפנימי, או השער של גוש הארמון. גם שער זה מהודר מאוד, עם ספסלים וטיח לבן מעשה ספינים. ליד החצר נמצאים מעין חדר־משמר.

השער החיצוני, כמוהו כמעברים אל הגוש הצפוני־מזרחי של הארמון, נסתם בשלב מאוחר יותר (וראה להלן).

3. הגוש המערבי

מגוש זה חפרנו רק מקצתו. חלקו הדרומי מורכב בעיקר משורה של מחסנים ארוכים, שבצד צפון תוחם אותם חדר צר וארוך (לוקוס 495), המפריד בינם ובין החלק הצפוני ומשמש גם מעבר אל גוש הארמון. בקצהו הצפוני של אחד

המתסנים הפרנו חדר אחד בלבד (לוקוס 497), שהיה, כנראה, אחד מחדרי המטבח של הארמון. ליד קירו המערבי נתגלתה מערכת-כיריים גדולה (לוח יג, 1), שאורכה למעלה מ-2 מ'. המערכת כוללת שני תנורי-בישול צמודים זה לזה, האחד גדול והאחר קטן. בכל תנור ארבעה תורי-בישול ומערכת מסועפת של תעלות-אוויר. בפינת החדר נמצא גם תנור-טאבון. אין בידנו הוכחות, שמערכת-הכיריים היא מן החקופה ההירודיאנית, אולם אפילו נבנתה בתקופת המרד, מתאימה היא, כנראה, לייעודו המקורי של החדר, שכן ממנו מובילה מערכת-פתחים לעבר "חדר-האוכל" (?) של גוש הארמון (וראה לעיל).

חלקו הצפוני של הגוש המערבי מסובך יותר. הוא כולל בעיקר שני גושי-בתים בעלי חצר מרכזית. מתחת לחלק הדרומי של הרצפה נמצאה מערכת מסועפת של בריכות הצובות, ששימשו את הארמון. מבנים אלה טרם נחפרו בשלמותם, ולכן קשה עדיין להסיק מסקנות על תפקידם המקורי. קירבתו של המבנה הצפוני אל החומה ואל השער המערבי, מזה, ואל השער הצפוני והמרכזי של הארמון, מזה (וראה לעיל), מעידה אולי, שלפנינו ביתו של מפקד הארמון או בעל תפקיד דומה.

התקופות הברודיאניות

כמו בכל מבנה ציבורי או ארמון שהיה בשימוש במשך תקופה ארוכה, כן גם בארמון שלפנינו קשה לקבוע את כל שלבי ההתיישבות. שהרי בסופו של דבר משקף הממצא הברור והשלם ביותר את השלב הסופי של ההתיישבות.

מכל-מקום, אין כמעט ספק, שהארמון היה מיושב, ולו חלקית, גם בימי שהותו במקום של תיל-המצב הרומי הראשון, היינו, בין התקופה ההירודיאנית ותקופת המרד. הנחה זו מבוססת על היקש הגיוני וכן על שפך גדול שנמצא מצפון-מזרח לארמון, שהכיל שברים רבים מטיפוס כלי-הארמון העדינים וכן מטבעות רבים, שהמאוזחרים שבהם הם מתקופת הנציבים.

אם ביחס לשהותו של תיל-המצב הרומי הראשון מבוססות מסקנותינו על הנתח, הרי ביחס למרד יש בידנו הוכחות ברורות, שהארמון — או חלקיו העיקריים — אמנם היה מיושב בימי המרד, אף-על-פי שנעדרים ה"טאבונים" העלובים, האופייניים כל-כך להתיישבות ה"פרטית". אולי מצביעה עובדה זו על כך, שהארמון שימש את הפיקוד בלבד, הן לצורכי מגורים — ומכאן התנורים שליד חדרי הכניסה המזרחית — והן לבתי-מלאכה ומחסנים.

מכל-מקום, חלק ניכר מתדרי הארמון היה מכוסה שכבת-שריפה עצומה,

שהכילה בעיקר ממצאים מתקופת המרד. הפירוט התמציתי המובא להלן מצביע
הן על אופי הממצא והן על הלוקוסים שבהם הוא נמצא.

שורת החדרים הדרומית (לרבות "חדר הכס")

חלק זה היה מכוסה שכבת שריפה עבה ביותר, שבה נמצאה, כאמור, כמות
בלתי־רגילה של שברי כלי־מתכת ורהיטי־עץ. לא אחת התיכת השריפה העצומה
את המתכת והפכה אותה לגושי־נתכים. אין כל ספק, ששריפה זו אירעה בסוף
תקופת המרד, שכן המטבע המאוחר ביותר שנתגלה כאן הוא משנת 72/3.
מתקבל הרושם, שבחדרים האלה רוכזו חלק ניכר מן הרהיטים המפוארים של
הארמון, אולי כבר לפני השריפה.

אולם־החצר (לוקוס 456) והפסיפס

גם בחלק זה נמצאו שרידים רבים משריפה גדולה. במיוחד יש לציין מוקד־
שריפה גדול בחלקו המזרחי של הפסיפס, מקום שם נמצאו למעלה מ־100 ראשי־
חצים מברזל, על קניהם השרופים (וראה גם את שריפת החצים בדרגה התיכונה
של הארמון הצפוני). מצפון לפסיפס, על הרצפה הפשוטה, נמצאו מטבעות מספר
מימי המרד.

כאן מן הראוי לעמוד על תופעה מיוחדת: חלקה המערבי של הרצפה נמצא
הרוט לחלוטין, וכבר כ־70 ס"מ מעל פני הרצפה החלו מתגלים גושי־פסיפס
זרוקים, שהיו מעורבים בעפר ובאפר. פירוש הדבר, שפעולת־הרוט זו נעשתה
כאשר רצפת החצר כבר היתה מכוסה בשכבה של כ־70 ס"מ אפר ועפר, היינו,
לאחר שנת 73. פעולת־חיטוט זו נעשתה מלמעלה, בגיזרה המערבית של
הרצפה, ובעקבותיה נעקרו חלקי־הפסיפס והושלכו מגיה וביה. ניתן לייחס פעולה
זו לחיל־המצב הרומי, לנוזרים מן התקופה הביזאנטית, או לכל גורם אחר שניסה
לתפש מטמונים בחלק זה של הארמון. ייתכן, שבעיה זו קשורה במידת־מה
בתופעה אחרת שנתקלים בה בלוקוס זה, הלא היא סתימת הפתח המזרחי. סתימה
זו נעשתה על גבי שכבת־השריפה של החצר שבה נתגלו מטבעות המרד, אך
רק מצד מזרח. דבר זה עולה מן העובדה, שצדה המערבי של הסתימה — היינו,
הצד הפונה אל החצר — הונח באופן בלתי־מסודר, ואילו צדה המזרחי הונח
באופן מסודר, יחסית, במגמה לסתום את המוזות ההרוסות של הפתח. פעולה זו
לא נעשתה, כמובן, על־ידי שודדים, ואם אמנם אירעה השריפה בימי המרד
(ואכן, כך נראה הדבר לאור המטבעות והעובדות האחרות שציינו) — הרי עלינו

הפירות מצדה

להסיק את המסקנה, שהסתימה נעשתה על-ידי חיל-המצב, או על-ידי הנזירים הביזאנטיים, שמשום-מה היו מעוניינים לקיים את המסדרון המזרחי במצב תקין. קביעה מדויקת יותר לא תיתכן בשלב זה; רק לאחר השלמת מלאכת-הרפאות ובדיקה מדוקדקת של הממצאים בגוש הצפוני ובסביבת הפתח אפשר יהיה לקבל תמונה ברורה יותר.

החדרים שממזרח לכניסה המזרחית

גם בחדרים אלה נמצאו עדויות רבות לכך, שישבו בהם אנשי המרד. בחדר 442 נתגלו עקבות-שריפה, ביניהם מוקד של שריפה עזה, שבו נמצאו כמות גדולה של חתיכות-ברזל וסיגים (?) ומספר רב של ראשי-חצים. כן נתגלו במוקד שלושה אוסטרקונים בעברית, שהם מעין "תלושים" קטנים. על כל אוסטרקון כתוב שם בודד, בכתב-סופרים יפה: "יועזר", "יושעיהו" (וראה הפרק על המגילות והכתובות). כמו-כן נמצאה כמות גדולה של אגוזים.

חדר 443

גם בחדר זה נמצאו עקבות-שריפה ברורים. במפלס האפר והמפולת נתגלו למעלה מ-170 טבעות-ברונזה ומספר חוליות מעצם ומשנהב, שעוצבו כמו חלילים. חוליות דומות נמצאו גם בחדרים אחרים של הארמון. כן נחשפו שברים רבים של קערות-עץ, שהיו מרוכזים בעיקר בשכבת-השריפה שליד הפתח.

חדר 444

בחדר זה, הנמצא ממזרח לחדר-המדרגות, נמצאו אבני-מפולת רבות, ומתחתן — שכבת-שריפה. הממצא העיקרי בחדר זה נתגלה על הרצפה, סמוך לפתח: 38 מטבעות מימי המרד (שנים ב' וג'). גם כאן נמצאה כמות גדולה של "חוליות-חליל" משנהב ומעצם.

חדר 523

אין זה אלא חדר-מדרגות, שבו נמצאו כמה שברים של גרות בעלי שתי פיות וכן ריכוז של 41 מטבעות, רובם מימי המרד (שהם אף המאוחרים ביותר). כן נמצא מספר רב של טבעות, "חוליות-חליל" וראשי-חצים.

זהו חדר "הבריכה האמבטינית". נמצאו בו כמה אוסטרקונים בעברית ובארמית וכן כמות גדולה של קרניים. עדיין אין בידנו לקבוע את משמעות הקרניים ואת זמנן.

בחדר זה נתגלו התנורים הכיריים. פרט לכמה מטבעות מימי המרד נמצאה בו — וכן בחדרים שמדרום לו — כמות גדולה של קרני בהמות. אין ספק, שחדר זה, על מתקניו, היה בשימוש בימי המרד.

שורת החדרים הצפונית של הגוש הדרומי-מערבי גם כאן מעידים השרידים על התיישבות בימי המרד. בייחוד מעיד על כך מבנה עלוב — ספק תבור ספק מתקן-אחסון — שנבנה על גבי רצפת-הפסיפס של הפרוזדור המוליך אל חדרי-המרחץ.

4. הגוש הצפוני-מזרחי

גם בגוש זה נמצאו שרידים המעידים בבירור על התיישבות בימי המרד, במיוחד בחדר 415. זהו חדר גדול, שבו נמצאה כמות גדולה של כלי-חרס, ביניהם כלים הנושאים כתובות עבריות ("לג", "קב", וכיו"ב; וראה הפרק על המגילות והכתובות).

זהו חדר קטן, הנמצא מדרום לחדר 415. נמצאה בו כמות עצומה של שברי כלי חרס וזכוכית, טבעת-זהב קטנה, כלי עצם ושנהב, מספר רב של חרצני זיתים, שזיפים ומישמשים, מטבעות וכן גֶמָה ועליה אמפורה מגולפת. חלק גדול מן הממצאים נמצא בפנית החדר, בתוך ערימת-שריפה שקוטרה 1.5 מ'. דומה, שכל אלה נערכו ונשרפו במתכוון.

כאמור, מעוררים שני חדרים אלה בעיה מיוחדת: בשניהם יש תאים ומבנים מאבן-חול, הבנויים על גבי שכבת-שריפה עשירה בכלי-חרס, מהם תמימים. הבעיה העיקרית היא, אם שריפה זו היא מעשה ידי הקנאים או אפר-השריפה של

תנור־הצריפה שבחדר 412. במקרה האחרון ניתן לייחס את המבנים הנוספים לימי המרד, ואילו במקרה הראשון יהיה עלינו לייחסם לאותה התקופה שבה נסתם הפתח המזרחי. גם את הדבר הזה נוכל לקבוע ביתר דיוק רק לאחר שתושלם מלאכת־הרפאות של מאות הכלים שנמצאו בלוקוסים אלה.

בקבוצת־החדרים הצפונית נמצאו חלקים ארכיטקטוניים רבים בשימוש משני, ובכללם אבנים מטויהות ומצוירות. לעת־עתה קשה עדיין לקבוע, מתי נחשבו החדרים אלה לאחרונה, אף־על־פי שברור, שגם בימי המרד היו מיושבים.

סימנים המעידים בבירור על יישוב בתקופת הביזאנטית נמצאו לעת־עתה רק בתוך השער הראשי הצפוני, מקום שם נתגלה בתוך הספסל סיר־בישול ביזאנטי תמים. חלק זה של הבניין קרוב ביותר לכנסייה ולקבוצת־המבנים הביזאנטית שבחומה המערבית (וראה להלן), ונראה לנו, שגם בו התיישבו הנזירים. ליישוב זה אף ניתן לייחס את הסתימות העליונות שנעשו בחלק זה של המבנה.

אשר לשאלת הסתימות ושדירת חדר־הפסיפס — מן הראוי להוסיף, שמדרום לארמון ערכנו חפירת־נסיון בתוך ערימות של אפר שפוך. נתברר, שהכלים שנמצאו כאן, בתוך שכבת־אפר, זהים עם טיפוסי־הכלים שנתגלו בארמון. המטבעות המאוחרים ביותר שנתגלו הם מימי המרד. פיגוי חלקי זה של הריסות הארמון ודאי נעשה לאחר תקופת המרד, ושוב — או על־ידי חיל־המצב, או על־ידי הנזירים הביזאנטיים.

בסיכומו של דבר ניתן לומר, ששטח הארמון כולו יושב מחדש בימי המרד. יישוב זה שונה לחלוטין מזה של המבנים האחרים, ומסתבר, שבארמון לא ישבו משפחות רבות. עדות לכך משמש העדר התנורים, הטאבונים וכיו"ב, פרט לחדר אחד. דומה, כי לארמון נועדו תפקידים מרכזיים, כגון מאגר לאוצרות הארמון, חדרי־נשק, קופות־כסף, חדרי־מלאכה וכיו"ב.